

Bartosz Zalewski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0001-7508-354X

**USTAWODAWSTWO KONSTANTYNA WIELKIEGO
DOTYCZĄCE PRZEPROWADZANIA I OCENY DOWODÓW**

Bogate ustawodawstwo cesarza Konstantyna Wielkiego w sprawach karnych w znacznej mierze dotyczyło zagadnień proceduralnych¹. Podstawowym celem, który przypisać można działalności prawotwórczej tego władcy, było zapewnienie sprawnego funkcjonowania cesarstwa rzymskiego, co musiało wiązać się nie tylko z reformami w zakresie skarbowości oraz armii, ale także z działalnością wymiaru sprawiedliwości. Niemała część prawodawstwa Konstantyna związanego z postępowaniem karnym dotyczyła problematyki inicjowania procesu oraz przeciwdziałania donosicielstwu². Dostrzegalna jest również wyraźna troska władcy o zagadnienie prawidłowego ustalenia okoliczności faktycznych sprawy³, co –

¹ W samej Księdze IX Kodeksu Teodozjańskiego zachowało się 39 konstytucji, które sygnowane są imieniem Konstantyna: C.Th. 9,1,1–6; C.Th. 9,3,1–2; C.Th. 9,5,1; C.Th. 9,7,1–2; C.Th. 9,8,1; C.Th. 9,9,1; C.Th. 9,10,1–3; C.Th. 9,12,1–2; C.Th. 9,15,1; C.Th. 9,16,1–3; C.Th. 9,18,1; C.Th. 9,19,1–2; C.Th. 9,21,1–4; C.Th. 9,22,1; C.Th. 9,24,1; C.Th. 9,34,1–4; C.Th. 9,37,1; C.Th. 9,38,1; C.Th. 9,40,1–2; C.Th. 9,42,1; C.Th. 9,43,1. Problematyce prawodawstwa Konstantyna w sprawach karnych poświęcone są liczne opracowania, z których wymienić należy przede wszystkim dwuczęściową monografię autorstwa C. Dupont: *Le droit criminel dans constitutions de Constantin. Les infractions* (Lille 1953) oraz *Le droit criminel dans constitutions de Constantin. Les peines* (Lille 1955).

² Bezpośrednio zagadnień tych dotyczą konstytucje C.Th. 9,1,1–6; C.Th. 9,34,1–4 oraz C.Th. 10,10,1–8. Zob. także B. Santalucia, *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano 1989, s. 138–140. Niechęć cesarza do donosicielstwa ma wyraźne niekiedy konotacje polityczne i wiązać ją należy z reakcją na działania obalonych konkurentów do władania całością *imperium* – J. Gaudemet, *Constantin, restaurateur de l'ordre*, w: *Studi in onore di Siro Solazzi*, Napoli 1948, s. 653. Na temat reformy związanej z zakazem wnoszenia skargi karnej w formie ustnej zob. W. Mossakowski, *The introduction of an interdiction of oral accusation in the Roman Empire*, „Revue Internationale des Droits de l'Antiquité” 1996, nr 43, s. 269–281.

³ Jak podkreślał J.P. Levy, problematyka oceny i przeprowadzania dowodów właśnie w okresie późnego cesarstwa rzymskiego stała się przedmiotem zainteresowania prawodawcy, wcześniej

niestety – w ocenie cesarza uzasadniało stosowanie tortur⁴. Jak wskazał J.P. Levy, działalność prawotwórcza Konstantyna w kwestiach dowodowych nie była zbyt obszerna, jednakże wydawane przezeń konstytucje miały duże znaczenie, zwłaszcza odnośnie do zagadnień związanych z oceną zeznań świadków⁵. Celem prezentowanego opracowania jest dokonanie krótkiego przeglądu wybranych konstytucji Konstantyna dotyczących problematyki przeprowadzania i oceny dowodów, z uwzględnieniem motywów przyświecających prawodawcy, a ponadto ocena znaczenia historycznego wydawanych przez cesarza w tym zakresie aktów prawnych.

Troska władcy o zagadnienia proceduralne stanowiła zapewne reakcję na dostrzegalne w początku IV w. problemy państwa rzymskiego, które moźolnie dźwigało się z kryzysu politycznego poprzedniego stulecia⁶. Istotny był również jej aspekt ideologiczno-propagandowy. Podkreślanie poczucia sprawiedliwości (*iustitia*) Konstantyna stanowi istotny element jego monarszej autokracji⁷, zaś *humanitas* władcy – rozumiana jako troska o dobro ogółu – stanowi aksjologiczny fundament przynajmniej części ustawodawstwa cesarskiego⁸.

Blisko związany z dworem Konstantyna apologeta chrześcijański i naoczny świadek prześladowań Dioklecjana, Laktancjusz⁹, wspomina w dedykowanych

---

będąc domeną nauczycieli i teoretyków retoryki – J.P. Levy, *La formation de théorie romaine de preuves*, w: *Studi in onore di Siro Solazzi*, Napoli 1948, s. 430.

⁴ Przykładowo w sprawach o *crimen maiestatis* (zob. C.Th. 9,5,1 = C. 9,8,3), zabójstwa, *adulterium* oraz uprawiania magii (zob. C.Th. 9,40,1 = C. 9,47,16), fałszowanie monety (zob. C.Th. 9,21,2 = C. 9,24,1) lub dokumentów (zob. C. 9,22,21). Zob. również: W. Rozwadowski, *Wartość dowodowa świadków w rzymskim procesie poklasycznym*, w: *idem, Opera omnia*, t. 1, Poznań 2013, s. 123 [pierwotnie opublikowane w „Czasopiśmie Prawno-Historycznym” 1969, nr 1(21), s. 1–29].

⁵ J.P. Levy, *La formation...*, s. 431, przyp. 61.

⁶ Konstantyn dążył m.in. do poprawy wydolności ówczesnej administracji. Wiąże się to z reformami w zakresie procesu karnego ze względu na fakt, że funkcje związane z wykonywaniem wymiaru sprawiedliwości realizowali urzędnicy administracyjni różnych szczebli – zob. B. Santalucia, *Diritto...*, s. 135; V. Giuffrè, *La repressione criminale nell'esperienza romana*, Napoli 1998, s. 161–162; A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, *Rzymskie prawo publiczne*, Warszawa 2010, s. 170. Z podobnych jak Konstantyn względów problematyka procesowa podejmowana musiała być przez Dioklecjana i jego współwładców. Również Dioklecjan wydał szereg konstytucji dotyczących problemów związanych z przeprowadzaniem i oceną dowodów – zob. C. 4,19,8–23; C. 4,20,4–7; C. 4,21,6–14. Reformy Konstantyna w zakresie administracji i funkcjonowania państwa uważane są generalnie za kontynuację zmian zapoczątkowanych przez Dioklecjana – J. Wiewirowski, *The Judiciary of Diocesan Vicars in the Later Roman Empire*, Poznań 2015, s. 40–41.

⁷ Zob. przykładowo odwołania do sprawiedliwości zachowane w cytowanej przez Euzebiusza z Cezarei konstytucji Konstantyna adresowanej do mieszkańców Palestyny – Euseb., *Vita Const.* 2,24–25. Por. również F. Kolb, *Ideą późnoantycznego władcy. Ideologia i autoprezentacja*, tłum. A. Gierlińska, Poznań 2008, s. 86–87.

⁸ B. Sitek, *Pojęcie sprawiedliwości w konstytucjach cesarskich z okresu Dioklecjana i Konstantyna*, Kraków 1996, s. 126–127.

⁹ Z nowszej literatury na temat Laktancjusza zob. P. Monat, *Lactance, l'homme et l'œuvre*, „Vita Latina” 1993, nr 130–131, s. 47–52; A. Dębiński, *Problematyka prawna w Divinae Institu-*

władcy *Divinae Institutiones* o wielkim znaczeniu prawidłowych ustaleń dotyczących okoliczności faktycznych dla rozstrzygnięcia sprawy przez sędziego oraz prawa do obrony, które uważa za wyznacznik humanitaryzmu danego porządku prawnego: *Lact., Div. Inst. 5, 1: Ab hoc tamen, si fieri potest, humanitatis jure postulamus, ut non prius damnet, quam universa cognoverit. Nam si sacrilegis, et proditoribus, et veneficis potestas defendendi sui datur, nec praedamnari quemquam incognita causa licet: non injuste petere videmur, ut si quis erit ille qui inciderit in haec, si leget, perlegat, si audiet, sententiam differat in extremum.*

Jak wskazuje się z kolei w cesarskich konstytucjach, proces karny (a w istocie przesłuchanie – *quaestio*) winien rozpoczynać się niezwłocznie, tak by winny został ukarany, zaś osoba niewinna – zwolniona od odpowiedzialności (*statim debet quaestio fieri, ut noxius puniatur, innocens absolvatur*)¹⁰, sędzia zaś ma pozostać bezstronny (*iudex medius*)¹¹, a jego „uszy powinny być otwarte zarówno dla najbiedniejszego, jak i bogatego” (*aeque aures iudicantis pauperibus ac divitibus reserentur*)¹². W razie konieczności sędzia powinien również wielokrotnie wysłuchać stron, jeżeli te wskazują na nowe okoliczności¹³. Wyrażna jest zatem troska władcy o przedmiot postępowania karnego, jakim jest zagadnienie odpowiedzialności oskarżonego za zarzucany mu czyn. Konstantyn dążył w ten sposób nie tylko do zapewnienia ładu w cesarstwie, ale również do wzmocnienia własnej legitymizacji władzy – kreując się na monarchę sprawiedliwego, zatroskanego o los poddanych. Miało to odróżniać go od obalonych przez niego konkurentów do władzy, których działania były niesprawiedliwe i nieludzkie¹⁴.

Do realizacji niewątpliwie szczytnego celu, jakim jest dążenie do ustalenia prawdy w toczących się postępowaniach karnych, niekiedy służyły jednak – jak już wspomniano – bardzo brutalne środki. Cesarz dopuszczał zatem, obok przeprowadzenia innych środków dowodowych, jak dobrowolne zeznania świadków

---

tiones Laktancjusza, „Roczniki Nauk Prawnych” 1997, nr 7, s. 139–151; E.D. Digeser, *The Making of a Christian Empire. Lactantius and Rome*, New York 2000; G. Lattieri, *Lattanzio ideologo della svolta costantiniana*, w: *Costantino I. Una enciclopedia sulla figura, il mito, la critica e la funzione dell'imperatore del cosiddetto editto di Milano, 313–2013*, t. 2, Roma 2013, s. 45–57; B. Colot, *Lactance. Penser la conversion de Rome au temps de Constantin*, Firenze 2016.

¹⁰ C.Th. 9,3,1 (320 r.) – zob. również B. Biondi, *Il Diritto romano cristiano*, t. 3, Milano 1954, s. 508. Odnosząc się do cytowanego sformułowania, A. Świętoń zauważył, że konstytucja Konstantyna nie wprowadzała żadnego terminu, w którym postępowanie miało być rozpoczęte. Stało się to dopiero w 18 lat później w konstytucji C.Th. 9,1,7 – A. Świętoń, *Humanitaryzm w rzymskim późnoantycznym ustawodawstwie cesarskim na przykładzie konstytucji zamieszczonych w CTh 9.3. „De custodia reorum”*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 9, s. 48.

¹¹ C.Th. 9,19,2.

¹² C.Th. 1,16,7. Zob. również O.F. Robinson, *Penal practice and penal policy in Ancient Rome*, London–New York 2007, s. 134.

¹³ C. 3,1,9. Zob. także P. Bajory, *Beweisufnahme in römischen Recht*, „Acta Universitatis Szegediensis” 1985, nr 1–31/33, s. 47.

¹⁴ Zob. Euseb., *Vita Const.* 2,34.

i przesłuchanie stron czy dowód z dokumentów¹⁵, stosowanie tortur w różnego rodzaju sprawach, co widoczne jest już w jego wczesnym ustawodawstwie¹⁶. Chodzi przede wszystkim o zbrodnię obrazy majestatu (*crimen laesae maiestatis*)¹⁷. W konstytucji z 314 r. adresowanej do prefekta miasta Maksymusa, Konstantyn w definitywny sposób nakazał stosowanie tortur względem wszystkich oskarżonych, bez względu na ich status społeczny¹⁸: C.Th. 9,5,1, pr. (= C. 9,8,3): *Imp. Constantinus a. ad Maximum praefectum Urbi. Si quis alicui maiestatis crimen intenderit, cum in huiuscemodi re convictus minime quisquam privilegio dignitatis alicuius a strictiore inquisitione defendatur, sciat se quoque tormentis esse subdendum, si aliis manifestis indiciis accusationem suam non potuerit comprobare. Cum eo, qui huius esse temeritatis deprehenditur, illum quoque tormentis subdi oportet, cuius consilio atque instinctu ad accusationem accessisse videbitur, ut ab omnibus commissi consciiis statuta vindicta possit reportari.*

Omawiana konstytucja nakazywała także, by poddany torturom został również oskarżyciel oraz osoby, które doradziły mu wniesienie oskarżenia – o ile nie byli oni w stanie udowodnić swoich twierdzeń dotyczących winy podsądnego. Miało to zapewne zniechęcić do pochopnego wnoszenia oskarżenia w sprawach o tak poważną zbrodnię. Osoba adresata, który pełnił istotną funkcję prefekta miasta (*praefectus urbi*), świadczy o tym, że w czasach rządów Konstantyna omawiany akt prawny stosowany był jedynie w Rzymie i bezpośrednio przyległym okręgu. Mogła ona nie być przypadkowa również w tym sensie, że prefekt miasta odpowiadał za sprawowanie wymiaru sprawiedliwości względem przedstawicieli klasy *illustres*, którzy zasadniczo byli wolni od groźby stosowania względem nich brutalnych metod śledczych¹⁹.

---

¹⁵ Zob. przykładowo C.Th. 9,19,2. Konstytucję omawia P. Farina, *La querella civile di falso. Origini e vicende storiche*, Roma 2017, s. 30.

¹⁶ Jak trafnie podkreślił K. Amielańczyk, Rzymianie „pokładali tak znaczną wagę do torturowania oskarżonych i świadków, że można ulec wrażeniu, że tak zwana dzisiaj prawda obiektywna często zastępowana była «prawdą procesową»” – K. Amielańczyk, *O kształtowaniu się niektórych zasad procesowych w rzymskim postępowaniu karnym okresu pryncypatu*, „Studia Iuridica Lublinsia” 2007, nr 10, s. 26.

¹⁷ Zob. M.H. Dyjakowska, *Crimen laesae maiestatis. A study of Roman law influences in old Poland*, Lublin 2013, s. 80.

¹⁸ Por. również D. 48,18,10,1. Poza tym dopuszczano tortury względem *honestiores* w przypadku oskarżenia o uprawianie przez nich magii lub dopuszczenia się fałszerstwa – W. Litewski, *Rzymski proces karny*, Kraków 2003, s. 97–98; K. Amielańczyk, *O kształtowaniu się niektórych zasad...*, s. 27. Tortury w przypadku oskarżenia o praktyki magiczne, jakim mieli być poddani wszyscy oskarżeni bez względu na stan, wprowadził syn Konstantyna, Konstancjusz II w 358 r. (C. 9,18,7). Zasadniczo jednak przedstawiciele warstw uprzywilejowanych nie byli poddawani torturom – P. Garnsey, *Social status and legal privilege in the Roman Empire*, Oxford 1970, s. 104; J. Pölonen, *Plebeians and repression of crime in the Roman Empire: From torture of convicts to torture of suspects*, „Revue Internationale des Droits de l’Antiquité” 2004, nr 51, s. 219.

¹⁹ B. Santalucia, *Diritto...*, s. 137; V. Giuffrè, *La repressione criminale...*, s. 162. *Illustres* stanowili obok *spectabiles* najwyższe warstwy stanu senatorskiego – A.H.M. Jones, *The Later*

Torturom poddawano również dekurionów w przypadku uzasadnionego podejrzania popełnienia przez nich przestępstwa fałszerstwa dokumentów, takich jak testamenty czy kodycyle (*crimen falsi*)²⁰, o czym mowa w konstytucji z 316 r.: C.Th. 9,19,1 (= C. 9,22,21): *Imp. Constantinus a. Mechilio Hilariano correctori Lucaniae et Brittiorum. Si quis decurio testamentum vel codicillos aut aliquam deficientis scripserit voluntatem vel conscribendis publicis privatisque instrumentis praeberit officium, si falsi quaestio moveatur, decurionatus honore seposito quaestioni, si ita poposcerit causa, subdatur. Sed non statim desinit esse decurio, qui in huiusmodi facto fuerit : quantum enim ad municipales pertinet necessitates, decurio permanet: quantum ad rem gestam et veritatem reserandam uti decurionatus honore non poterit. Nec vero is, qui ante fuerit tabellio, ad eludendam quaestionem super his quae ante conscripsit factus decurio defendi hac poterit dignitate, quoniam scripturae veritas, si res poposcerit, per ipsum debet probari auctorem.*

W świetle przytoczonej konstytucji dekurion oskarżony o fałszerstwa dokumentów zawierających oświadczenie ostatniej woli, jak i innych dokumentów prywatnych lub publicznych, winien zostać pozbawiony wszelkich zaszczytów (lecz nie obowiązków!) wynikających z pełnionego urzędu oraz – w razie potrzeby – poddany torturom²¹. Warto zauważyć, że dekurioni, jako przedstawiciele lokalnej elity, również byli zasadniczo zwolnieni od tortur²², a zatem omawiany akt prawny statuował kolejny wyjątek od ogólnej reguły niestosowania brutalnych metod śledczych względem wyższych warstw społecznych²³. W podobnej sytuacji znajdował się *tabellio*²⁴, który sporządził rzekomo fałszywy dokument, a następnie dopiero został dekurionem. Wówczas – w świetle omawianej konstytucji –

Roman Empire 284–602. A social, economic and administrative survey, t. 2, Oxford 1964, s. 529; G. Alföldy, *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, tłum. A. Gierlińska, Poznań 2003, s. 248.

²⁰ Przestępstwo to obejmowało również inne stany faktyczne – zob. K. Amiełańczyk, *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*, Lublin 2013, s. 183 i n. wraz z cytowaną przez autora literaturą.

²¹ Akt prawny stanowi część szerszego ustawodawstwa Konstantyna dotyczącego dekurionów (zob. C.Th. 12,1,1–22), mającego na celu zwiększenie liczebności tej grupy osób. Nakładało ono na dekurionów różnego rodzaju ograniczenia i obowiązki oraz wprowadzało dziedziczną przynależność do tej klasy, zob. G. Alföldy, *Historia społeczna...*, s. 260–261.

²² Zob. C.Th. 12,1,80.

²³ Podobnie jak konstytucja Konstantyna z 334 r. (C.Th. 8,1,4) – zob. J. Wiewiorowski, *The Judiciary...*, s. 142–143.

²⁴ *Tabelliones* byli odpowiednikami współczesnych notariuszy, którzy podlegali publicznej kontroli w związku z powierzonymi im zadaniami – zob. M. Kuryłowicz, *Agoranomos i tabellio. Z historii antycznego notariatu*, „Rejent” 1992, nr 9, s. 15 i n.; B. Zalewski, *Logografowie, oratorzy, juryści – formy świadczenia pomocy prawnej w starożytnych Atenach i Rzymie*, w: *Prace naukowe aplikantów radcowskich. Zbiór drugi*, red. S. Pilipiec, Warszawa 2015, s. 23–24.

ciężar wykazania autentyczności dokumentu spoczywał na jego autorze. Rozszerzenie stosowania tortur na dekurionów w sprawach dotyczących fałszerstw dokumentów wiąże się zapewne ze wzrostem znaczenia formy pisemnej w okresie późnego cesarstwa²⁵. Odnośnie do wartości dowodowej dokumentów w 317 r. Konstantyn wyraźnie postanowił, by była ona równa wartości zeznań świadków²⁶.

Jak już wspomniano, przytoczone konstytucje dotyczą sytuacji szczególnych, w których dopuszczano zastosowanie tortur w stosunku do przedstawicieli klas uprzywilejowanych. Jak podkreśla W. Rozwadowski, tortury względem osób pochodzących z nizin społecznych w czasach Konstantyna stosowano dość powszechnie, ale jedynie pomocniczo, wówczas gdy brak było innych dowodów dla ustalenia okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy²⁷. Warto zwrócić uwagę, że omawiane konstytucje dotyczyły oskarżonych, a zatem ich celem było w istocie wymuszenie złożenia oświadczenia o przyznaniu się do winy (*confessio*)²⁸.

W nauce wiąże się rządy Konstantyna z wprowadzeniem pewnych ograniczeń swobody sędziego odnoszących się do oceny dowodów, co miało być swoistym prapoczątkiem tzw. legalnej teorii dowodowej²⁹. Stało się tak głównie z uwagi na potwierdzenie w cesarskiej konstytucji z 334 r. dwóch reguł związanych z sędziowską oceną dowodów z zeznań świadków: zasady konieczności oparcia rozstrzygnięcia na zeznaniach przynajmniej dwóch świadków oraz zasady uznawania za bardziej wiarygodne zeznań świadka wyższego stanu³⁰: C.Th. 11,39,3 (= C. 4,20,9): *Idem [Constantinus] a. ad Iulianum praesidem. Iurisiurandi religione testes prius, quam perhibeant testimonium, iam dudum arctari praecepimus, et ut honestioribus potius fides testibus habeatur. Simili more*

---

²⁵ M. Kuryłowicz, *Agoranomos i tabellio...*, s. 15; J. Harris, *Law and empire in late Antiquity*, Cambridge 2004, s. 108. Nieco odmienną opinię wyraził G.G. Archi, który podkreślał, że brak jest podstaw do stwierdzenia, że w okresie tym dowód z dokumentu był traktowany jako wyraźnie lepszy niż zeznania świadków – G.G. Archi, *La prova nel diritto del basso impero*, „IURA” 1961, nr 12, s. 22.

²⁶ C. 4,21,15. Już w okresie wcześniejszym przyjmowano niekiedy, że wartość dowodu z dokumentu jest wyższa niż wartość zeznań świadków – zob. C. 4,20,1.

²⁷ W. Rozwadowski, *Wartość dowodowa świadków...*, s. 143–145. Zob. również E. Loska, *Kilka uwag na temat zeznań niewolników w procesie karnym*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, nr 3(60), s. 456. Zasada stosowania tortur jedynie w ostateczności znalazła potwierdzenie w konstytucji synów Konstantyna – Konstancjusza i Konstansa wydanej prawdopodobnie w 349 r. (C.Th. 12,1,39).

²⁸ Na temat znaczenia przyznania się do winy oskarżonego w procesie karnym okresu dominatu zob. A. Chmiel, *Przyznanie się oskarżonego do winy w rzymskim procesie karnym*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, nr 3(60), s. 476 i n.

²⁹ J.P. Levy, *La formation...*, s. 431; P. Bajory, *Beweisaufnahme...*, s. 54; P. Sadowski, *Zasada unus testis nullus testis w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego*, w: *Prawne, historyczne i doktrynalne aspekty sprawiedliwości*, red. P. Sadowski, E. Kozerska, A. Szymański, Opole 2007, s. 39–40. Odmiennie stanowisko zajęli przykładowo: W. Rozwadowski, *Wartość dowodowa świadków...*, s. 143; K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2007, s. 165.

³⁰ K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie...*, s. 164; W. Rozwadowski, *Wartość dowodowa świadków...*, s. 129; P. Sadowski, *Zasada...*, s. 40.

*sancimus, ut unius testimonium nemo iudicum in quacumque causa facile patiat-
tur admitti. Et nunc manifeste sancimus, ut unius omnino testis responsio non
audiatur, etiamsi praeclarae curiae honore praefulgeat.*

W omawianej konstytucji, adresowanej do namiestnika (*praeses*) niewska-
zanej z nazwy prowincji, Juliana, cesarz potwierdził wymóg, by zeznania świad-
ków składane były dopiero po ich zaprzysiężeniu³¹. Ponadto monarcha powtó-
rzył postanowienie, które musiało pojawiać się w jego wcześniejszym – niestety
niezachowanym – ustawodawstwie, by większą wagę przypisywać zeznaniom
świadków wywodzących się z klas wyższych (*honstiores*)³². Dalej Konstantyn
przypomina, że już wcześniej pouczał w swoich konstytucjach, by w żadnej
sprawie sędzieja nie zawierał zbyt łatwo zeznaniu jednego tylko świadka, teraz
jednak jasno postanawia, by w ogóle nie wysłuchiwać zeznania jednego świad-
ka, nawet gdyby przynależał on do wyższego stanu (*praeclarae curiae honore
praefulgeat*). Jak wskazuje W. Rozwadowski, dyspozycję cesarza należy rozu-
mieć w ten sposób, że sędzia mógł uznać dane twierdzenie (tezę dowodową) za
wykazane, jeżeli zeznanie dwóch świadków przynajmniej uzupełniają się nawza-
jem³³. Treść konstytucji uznawana jest za podstawę sformułowanej w okresie
późniejszym zasady *testis unus, testis nullus*³⁴.

W nauce niekiedy przyjmuje się, że wprowadzony wymóg uzyskania zgod-
nych zeznań przynajmniej dwóch świadków miał charakter generalny³⁵. Prawd-
opodobnie doznawać on miał wyjątku w dwu sytuacjach: zeznań składanych
przez osobę będącą biskupem³⁶ oraz zeznań specyficznych kategorii świadków,
takich jak mierniczy (*agrimensores*), lekarze (*medici*) czy położne (*obstetri-
ces*)³⁷. Przyjąć można, że reguła dwóch świadków była elementem świadomej
polityki prawodawczej Konstantyna, skoro miał on ją formułować w licznych
aktach prawnych (choć zapewne – jak wynika z treści cytowanej konstytucji –
w sposób mniej definitywny)³⁸. Wydaje się jednak, że pomimo ustawicznych

³¹ W. Rozwadowski, *Wartość dowodowa świadków...*, s. 134.

³² Zob. również D. 22,5,3,1; D. 22,5,21.

³³ W. Rozwadowski, *Wartość dowodowa świadków...*, s. 137.

³⁴ P. Bajory, *Beweisaufnahme...*, s. 54; L. Odrobina, *La maxime: Unus testis nullus testis ou
le témoignage de l'évêque au IVe siècle*, „Augustinianum” 2003, nr 1(43), s. 41; P. Sadowski,
Zasada..., s. 33. W literaturze przedmiotu żywo dyskutowane jest zagadnienie, na ile zasada
dwóch świadków, o której mowa w C.Th. 11,39,3 miała charakter nowatorski w prawie rzymskim.
Na ten temat zob. przykładowo: U. Ziletti, *Sul valore probatorio della testimonianza nella 'cognitio
extra ordinem'*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 1963, nr 29, s. 141 i n.; W. Rozwa-
dowski, *Wartość dowodowa świadków...*, s. 135–137; P. Sadowski, *Zasada...*, s. 40.

³⁵ W. Litewski, *Rzymski proces karny...*, s. 96; L. Odrobina, *La maxime...*, s. 41.

³⁶ C. Sirm. 1. Zob. również: J. Harris, *Law and empire...*, s. 109; P. Sadowski, *Zasada...*,
s. 41–42.

³⁷ W. Litewski, *Rzymski proces karny...*, s. 94.

³⁸ Szerzej na temat prowadzenia ukierunkowanej polityki karnej, jaką prowadzili rzymscy
prawodawcy, zob. K. Amielńczyk, *Prawo karne i polityka. Czy rzymscy prawodawcy prowadzili*

dążeń cesarza do jej przyjęcia, nie obowiązywała ona w sposób tak powszechny, jak się niekiedy przypuszcza³⁹. Przede wszystkim cytowany akt prawny adresowany jest jedynie do namiestnika prowincji, nie zaś wikariusza diecezji czy prefekta pretorium. Przypuszczać zatem można, że jego wydanie było pokłosiem jakiejś konkretnej sprawy, w której skierowano do kancelarii cesarskiej pytanie dotyczące oceny wiarygodności świadka. W takim przypadku miałyby w najlepszym razie zastosowanie w prowincji zarządzanej przez adresata konstytucji oraz w tych prowincjach, gdzie zbliżone akty normatywne zostałyby skierowane, względnie zaś – siłą autorytetu cesarskiego – oddziaływałyby na rozstrzygnięcia w sprawach zbliżonych.

Tezę tę potwierdzić mogłaby zdecydowanie bardziej umiarkowana wypowiedź Arcadiusa Charisiusa, który w swojej monografii *De testibus* stwierdził, że przy ocenie zeznań świadków należy wprawdzie uwzględnić ich liczbę, jednakże nie powinno to być jedyne czy decydujące dla sędziego kryterium⁴⁰. Zważywszy jednak, że niemożliwe jest dziś nie tylko wskazanie daty powstania tego dzieła, ale także ustalenie choćby roku śmierci Charisiusa, oparcie się na tej poszlacie prowadzić może do błędnych wniosków⁴¹. Niemniej jednak powszechnie obowiązujący charakter omawianego aktu prawnego przypadałby raczej na rok 438 i wydanie Kodeksu Teodozjańskiego. Świadczyć o tym może sama egzegeza tekstu konstytucji – jak się w niej bowiem wspomina, cesarz już wcześniej wydawał akty prawne, w myśl których sędzia winien podchodzić z ostrożnością do ustalania okoliczności faktycznych na podstawie zeznań jednego tylko świadka. Pytania w tym względzie musiały jednak wciąż napływać do kancelarii Konstantyna. Z treści konstytucji wnosić zatem można, że realne oddziaływanie konstytucji cesarskich względem osób innych niż ich adresaci mogło być kwestią problematyczną, jeśli uwzględnić konieczność ponawiania danej dyspozycji w kilku aktach prawnych.

Niezależnie od zakresu zastosowania konstytucji z 334 r. przesadne wydaje się twierdzenie o tym, że może stanowić ona przyczynek do dominacji legalnej

---

ukierunkowaną politykę karną?, w: *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. K. Amielińczyk, D. Słapek, A. Dębiński, Lublin 2015, s. 19 i n.

³⁹ Zob. przykładowo: L. Odrobina, *La maxime...*, s. 41.

⁴⁰ D. 22,5,21,3 (*Aurelius Arcadius Charisius magister libellorum libro singulari de testibus*): *Si testes omnes eiusdem honestatis et existimationis sint et negotii qualitas ac iudicis motus cum his concurrat, sequenda sunt omnia testimonia: si vero ex his quidam eorum aliud dixerint, licet in pari numero, credendum est id quod naturae negotii convenit et quod inimicitiae aut gratiae suspicione caret, confirmabitque iudex motum animi sui ex argumentis et testimoniis et quae rei aptiora et vero proximiora esse compererit: non enim ad multitudinem respici oportet, sed ad sinceram testimoniorum fidem et testimonia, quibus potius lux veritatis adsistit.*

⁴¹ W nowszej literaturze wskazuje się na ogół, że Charisius działał jednak przed 334 r. – raczej pod koniec III w., zob. J. Wiewiorowski, *The Judiciary...*, s. 42–43, wraz z przytoczoną przez autora literaturą. Na temat Charisiusa powstała ostatnio również odrębna monografia: D.V. Piacente, *Aurelio Arcadio Carisio. Un giurista tardoantico*, Bari 2012.

teorii dowodowej w późnorzymskim procesie karnym. Można jedynie przypuszczać, że stanowiła ona swoistą „inspirację” dla późniejszych prawodawców okresu średniowiecza i wczesnej nowożytności⁴². Sam Konstantyn musiał postrzegać ją raczej w kontekście bliższym jego ustawodawstwu niechętnemu donosicielstwu i zakazującym wnoszenia oskarżenia w formie ustnej⁴³. Stanowcza w tym względzie jest zwłaszcza konstytucja z 328 r., w której cesarz nakazuje zniszczyć wszystkie anonimowe dokumenty, które zawierają pomówienia o przestępstwo⁴⁴. Ustanowienie reguły dwóch świadków postrzegać trzeba zatem jako jeden z aspektów działalności prawotwórczej Konstantyna nakierowanej na uczynienie procesu karnego bardziej sprawiedliwym. Nadmienić przy tym wypada, że przynajmniej w okresie późniejszym – uwzględniając redakcję Kodeksu Teodozjańskiego – konstytucja odnosiła się do procesu zarówno karnego, jak i cywilnego.

Poza omówionymi powyżej konstytucjami cesarz Konstantyn dokonał również reformy odnoszącej się do rozkładu ciężaru dowodu w postępowaniu inicjowanym przez wystąpienie z *rei vindicatio*⁴⁵. Zgodnie z konstytucją z 325 r., jeżeli przeprowadzenie przez powoda dowodu prawa własności (tzw. później *probatio diabolica*) nie jest możliwe, wówczas sędzia powinien wezwać pozwanego posiadacza rzeczy, by ten wykazał istnienie prawnej podstawy swojego władztwa nad rzeczą⁴⁶. Aksjologiczny wymiar konstytucji wiązać trzeba z podkreśleniem, że postępowanie dowodowe służyć ma odkryciu prawdy (*ut sic veritas examinetur*), sędzia nie powinien zatem oddalać powództwa w przypadku niewykazania prawa własności przez powoda, a wysłuchać obydwu stron, rozważyć ich argumenty i przyznać rację jednej z nich⁴⁷.

Pomimo że nie zachowało się w całości, ustawodawstwo Konstantyna dotyczące problematyki dowodowej miało duże znaczenie historyczne. Teza ta odnosi się zwłaszcza do konstytucji z 334 r., dotyczącej oceny wiarygodności zeznań

---

⁴² W szczególności konstytucja C.Th. 11,39,3 nie może być porównywana w żaden sposób z późniejszą klasyfikacją dowodów na pełne, półpełne, niepełne, mniej niż półpełne i więcej niż półpełne w zależności od statusu społecznego i ilości świadków – zob. K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2009, s. 195; K. Koranyi, *Powszechna historia prawa w zarysie*, t. 2, Warszawa 1955, s. 457.

⁴³ Odnośnie do przeciwdziałania donosicielstwu, zob. C.Th. 9,34,1–4. Zakaz wnoszenia oskarżenia w formie ustnej zawiera natomiast konstytucja z 320 (326?) r. adresowana do wspomnianego już prefekta miasta Maksymusa (C.Th. 9,1,5).

⁴⁴ C.Th. 9,34,4.

⁴⁵ Zob. B. Sitek, *Pojęcie sprawiedliwości...*, s. 81 i n.; J.P. Levy, *La formation...*, s. 432; M. Kaser, *Das römische Privatrecht*, t. 2, München 1975, s. 292. Wysoce wątpliwa jest przy tym teza M. Lemosse’a (*Querela non numeratae pecuniae et contradictio*, w: *Studi in onore di Siro Solazzi*, Napoli 1948, s. 481–482), jakoby rozwiązanie wprowadzone przez Konstantyna miało zastosowanie we wszelkich sprawach cywilnych.

⁴⁶ C.Th. 11,39,1; B. Sitek, *Pojęcie sprawiedliwości...*, s. 83. Konstytucja ta nie znalazła się w Kodeksie Justyniańskim – M. Kaser, *Das römische Privatrecht...*, s. 293, przyp. 14.

⁴⁷ Taką interpretację proponuje B. Sitek: *Pojęcie sprawiedliwości...*, s. 84.

świadców, która stała się inspiracją dla sformułowania zasady *testis unus, testis nullus*. Pierwszoplanowym celem Konstancyntyna – jak należy się domyślać – było wprowadzenie rozwiązań proceduralnych, które służyć będą prawidłowemu dokonaniu ustaleń faktycznych. Podobnie jak ustawodawstwo skierowane przeciwko anonimowym donosom i nakaz stosowania tortur w przypadku bezpodstawnych oskarżeń o *crimen maiestatis*, zasada dwóch świadków miała przeciwdziałać fałszywym oskarżeniom oraz sfingowanym procesom, stanowiąc rodzaj swoistej gwarancji procesowej zapewniającej oskarżonemu rzetelne postępowanie w jego sprawie. Jest to zasadniczo odmienne spojrzenie od prezentowanego choćby przez cesarza Hadriana – przedkładającego ustne zeznania świadków ponad zeznania spisane, czy ograniczającego wartość dowodową zeznań niewolników wymuszonych torturami – na ok. 200 lat przed Konstancyntynem⁴⁸. Wiązać to zapewne należy z ogólnymi przekształceniami kultury prawnej w cesarstwie okresu dominatu.

Bibliografia

- Alföldy G., *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, tłum. A. Gierlińska, Poznań 2003.
- Amielańczyk K., *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*, Lublin 2013.
- Amielańczyk K., *O kształtowaniu się niektórych zasad procesowych w rzymskim postępowaniu karnym okresu pryncypatu*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2007, nr 10.
- Amielańczyk K., *Prawo karne i polityka. Czy rzymscy prawodawcy prowadzili ukierunkowaną politykę karną?*, w: *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. K. Amielańczyk, D. Słapek, A. Dębiński, Lublin 2015.
- Archi G.G., *La prova nel diritto del basso impero*, IURA 1961, nr 12.
- Bajory P., *Beweisaufnahme in römischen Recht*, „Acta Universitatis Szegediensis” 1985, nr 1(31/33).
- Biondi B., *Il Diritto romano cristiano*, t. 3, Milano 1954.
- Chmiel A., *Przyznanie się oskarżonego do winy w rzymskim procesie karnym*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, nr 3(60).
- Colot B., *Lactance. Penser la conversion de Rome au temps de Constantin*, Firenze 2016.
- Dębiński A., Misztal-Konecka J., Wójcik M., *Rzymskie prawo publiczne*, Warszawa 2010.
- Dębiński A., *Problematyka prawna w Divinae Institutiones Laktancjusza*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1997, nr 7.
- Digester E.D., *The Making of a Christian Empire. Lactantius and Rome*, New York 2000.
- Dyjakowska M.H., *Crimen laesae maiestatis. A study of Roman law influences in old Poland*, Lublin 2013.
- Farina P., *La querella civile di falso. Origini e vicende storiche*, Roma 2017.
- Garnsey P., *Social status and legal privilege in the Roman Empire*, Oxford 1970.
- Gaudemet J., *Constantin, restaurateur de l'ordre*, w: *Studi in onore di Siro Solazzi*, Napoli 1948.
- Giuffrè V., *La repressione criminale nell'esperienza romana*, Napoli 1998.

---

⁴⁸ Zob. J. Zabłocki, *Krzysztof Amielańczyk, Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie, Lublin 2006, ss. 289 (recenzja), „Zeszyty Prawnicze” 2007, nr 2(7), s. 359–360.

- Harris J., *Law and empire in late Antiquity*, Cambridge 2004.
- Jones A.H.M., *The Later Roman Empire 284–602. A social, economic and administrative survey*, t. 2, Oxford 1964.
- Kaser M., *Das römische Privatrecht*, t. 2, München 1975.
- Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 2007.
- Kolb F., *Ideal późnoantycznego władcy. Ideologia i autoprezentacja*, tłum. A. Gierlińska, Poznań 2008.
- Koranyi K., *Powszechna historia prawa w zarysie*, t. 2, Warszawa 1955.
- Kuryłowicz M., *Agoranomos i tabellio. Z historii antycznego notariatu*, „Rejent” 1992, nr 9.
- Lattieri G., *Lattanzio ideologo della svolta costantiniana*, w: *Costantino I. Una enciclopedia sulla figura, il mito, la critica e la funzione dell'imperatore del cosiddetto editto di Milano, 313–2013*, t. 2, Roma 2013.
- Lemosse M., *Querela non numeratae pecuniae et contradictio*, w: *Studi in onore di Siro Solazzi*, Napoli 1948.
- Levy J.P., *La formation de théorie romaine de preuves*, w: *Studi in onore di Siro Solazzi*, Napoli 1948.
- Litewski W., *Rzymski proces karny*, Kraków 2003.
- Loska E., *Kilka uwag na temat zeznań niewolników w procesie karnym*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, nr 3(60).
- Monat P., *Lactance, l'homme et l'œuvre*, „Vita Latina” 1993, nr 130–131.
- Mossakowski W., *The introduction of an interdiction of oral accusation in the Roman Empire*, „Revue Internationale des Droits de l'Antiquité” 1996, nr 43.
- Odrobina L., *La maxime: Unus testis nullus testis ou le témoignage de l'évêque au IVe siècle*, „Augustinianum” 2003, nr 1(43).
- Piacente D.V., *Aurelio Arcadio Carisio. Un giurista tardoantico*, Bari 2012.
- Pölonen J., *Plebeians and repression of crime in the Roman Empire: From torture of convicts to torture of suspects*, „Revue Internationale des Droits de l'Antiquité” 2004, nr 51.
- Robinson O.F., *Penal practice and penal policy in Ancient Rome*, London–New York 2007.
- Rozwadowski W., *Wartość dowodowa świadków w rzymskim procesie poklasycznym*, w: *idem, Opera omnia*, t. 1, Poznań 2013 [pierwotnie opublikowane w „Czasopiśmie Prawno-Historycznym” 1969, nr 1(21)].
- Sadowski P., *Zasada unus testis nullus testis w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego*, w: *Prawne, historyczne i doktrynalne aspekty sprawiedliwości*, red. P. Sadowski, E. Kozerska, A. Szymański, Opole 2007.
- Santalucia B., *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano 1989.
- Sitek B., *Pojęcie sprawiedliwości w konstytucjach cesarskich z okresu Dioklecjana i Konstantyna*, Kraków 1996.
- Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2009.
- Świętoń A., *Humanitaryzm w rzymskim późnoantycznym ustawodawstwie cesarskim na przykładzie konstytucji zamieszczonych w CTh 9.3. “De custodia reorum”*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 9.
- Wiewiorowski J., *The Judiciary of Diocesan Vicars in the Later Roman Empire*, Poznań 2015.
- Zabłocki J., *Krzysztof Amielańczyk, Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie, Lublin 2006, ss. 289 (recenzja), „Zeszyty Prawnicze” 2007, nr 2(7).
- Zalewski B., *Logografowie, oratorzy, juryści – formy świadczenia pomocy prawnej w starożytnych Atenach i Rzymie*, w: *Prace naukowe aplikantów radcowskich. Zbiór drugi*, red. S. Pilipiec, Warszawa 2015.
- Ziletti U., *Sul valore probatorio della testimonianza nella ‘cognitio extra ordinem’*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 1963, nr 29.

Streszczenie

Celem prezentowanego opracowania jest zwięźle zaprezentowanie i omówienie ustawodawstwa cesarza Konstantyna Wielkiego, dotyczącego kwestii dowodowych. Pomimo że było ono stosunkowo nieliczne, to zachowało istotne znaczenie historyczne, zwłaszcza w zakresie kwestii związanych z oceną zeznań świadków. Stało się podstawą do sformułowania zasady *testis unus, testis nullus*. Było również źródłem inspiracji dla wykształcenia się w wiekach późniejszych tzw. legalnej teorii dowodowej.

Słowa kluczowe: dowód, proces rzymski, Konstantyn Wielki

LEGISLATION OF CONSTANTINE THE GREAT REGARDING CONDUCT AND EVALUATION OF EVIDENCE

Summary

The aim of this paper is to briefly present and discuss the legislation of the Emperor Constantine the Great regarding the issue of evidences. Although it was relatively small, it retained significant historical significance, especially regarding issues related to the assessment of witnesses' testimonies. It became the basis for formulating the principle *testis unus, testis nullus*. It was also a source of inspiration for the emergence in later centuries of the so-called legal concept of evidence.

Keywords: evidence, Roman process, Constantine the Great